

BARBARA GŁĘBICKA-GIZA
Instytut Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej
Biblioteka Naukowa Filmoteki Narodowej – Instytut Audiowizualny
e-mail: barbara.giza@fina.gov.pl
ORCID 0000-0002-2207-0662

ADAM WYŻYŃSKI
Biblioteka Naukowa Filmoteki Narodowej – Instytut Audiowizualny
e-mail: adam.wyzynski@fina.gov.pl
ORCID 0009-0002-5209-5374

BIBLIOTEKA FILMOTEKI NARODOWEJ – INSTYTUTU AUDIOWIZUALNEGO JAKO ZBIOROWY AKTOR SPOŁECZNY W ROZWOJU BADAŃ FILMOZNAWCZYCH OPARTYCH O ŹRÓDŁA? KILKA REFLEKSJI W ZWIĄZKU Z UZYSKANIEM PRZEZ BIBLIOTEKĘ FINA STATUSU BIBLIOTEKI NAUKOWEJ

Barbara Giza – dr hab., profesor w Instytucie Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach UMCS, zastępca kierownika Biblioteki Naukowej Filmoteki Narodowej – Instytutu Audiowizualnego. Filmoznawczyni i medioznawczyni, badaczka archiwów filmowych i audiowizualnych zajmująca się społecznymi i kulturowymi aspektami filmu, piśmiennictwem filmowym, szeroko rozumianymi związkami filmu z literaturą oraz rolą filmu w komunikacji społecznej. Sekretarz w Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Badań nad Filmem i Mediami, członkini Koła Piśmiennictwa Filmowego przy SFP – polskiej sekcji FIPRESCI. Autorka książek i artykułów, m.in. o piśmiennictwie filmowym

Tadeusza Konwickiego i Jerzego Stefana Stawińskiego. Współredaktorka książek źródłowych: *Archiwa we współczesnych badaniach filmoznawczych* (2021, z P. Zwierzchowskim i K. Mąką-Malatyńską) oraz *Konteksty źródłowe w badaniach filmoznawczych* (2022, z B. Gierszewską i M. Bator), redaktor naukowy książki *Stulecie pokolenia Kolumbów* (2022). Redaktor naukowy (z P. Zwierzchowskim) i autorka tekstów serii „Polscy Krytycy Filmowi”: *Konrad Eberhardt* (2013), *Aleksander Jackiewicz* (2015), *Krzysztof Mętrak* (2019), *Maria Kornatowska* (2020), *Jerzy Płażewski* (2022), *Krzysztof Teodor Toeplitz* (2024). Redaktor naukowy (z A. Wyżyńskim) serii źródłowej „Zjazdy i Narady Filmowe w PRL”, w ramach której ukazał się tom pierwszy pt.: *Zjazd Filmowy w Wiśle 1949 r. Źródła – komentarze – opracowania* (2024).

Adam Wyżyński – filmoznawca, archiwista, bibliotekarz, historyk kina polskiego; Kierownik Biblioteki Naukowej FINA. W latach 90. autor programów dotyczących tematyki filmowej w TVP. Współredaktor książek: *Potop Redivivus* (2015) i *Od „Sodomy i Gomory” do „Pépé le Moko”: Film zachodnioeuropejski w polskiej prasie 1918-1939* (2012), *Zjazd filmowy w Wiśle. Źródła, Komentarze, Opracowania* (2024). Autor ok. 35 tekstów naukowych. Współreżyser filmów dokumentalnych m.in.: *Piszczyk to ja, Piszczyk to Ty. Jerzy Stefan Stawiński o sobie* (2009), *Konwicki w Dolinie Issy* (2013), *Irena Laskowska. Wyjść, kiedy zechcę* (2014), *Roman Kłosowski. Komik z łezką* (2015) oraz reżyser: *Filmoteka – pamięć kina* (2012), *Hen i wojna* (2020).

SŁOWA KLUCZOWE: Archiwum filmowe. Biblioteka naukowa. Film. Komunikacja naukowa. Źródłoznawstwo.

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – Biblioteka Filmoteki Narodowej – Instytutu Audiowizualnego w Warszawie zyskała status biblioteki naukowej w rozumieniu ustawowym w sierpniu 2023 r. Tekst dotyczy potencjału biblioteki FINA jako ukierunkowanego źródłoznawczo ośrodka badań nad filmem i mediami. Przełom archiwalny spowodował w filmoznawstwie zwrot ku różnym, dokumentalnym źródłom historycznym. Stworzyło to szansę na stworzenie nowej sytuacji biblioteki FINA jako pełnoprawnego uczestnika komunikacji naukowej i lidera w zorientowanych źródłowo badaniach filmoznawczych. Biblioteka dysponuje największym w Polsce zbiorem bibliotecznym i informatorium o tematyce filmowej, a jednocześnie FINA jako instytucja prowadząca bibliotekę jest jedynym w kraju archiwum filmowym, przez co – dzięki połączeniu funkcji biblioteki i archiwum – istnieją optymalne warunki do prowadzenia pogłębionych badań filmoznawczych. Dotyczy to zarówno użytkowników zewnętrznych, jak i samych pracowników instytucji. W odpowiedzi na zaistniałą sytuację Biblioteka FINA znalazła się w procesie zmiany paradygmatu działania podejmując obecnie samodzielne prace badawcze, co stało się możliwe m.in. dzięki włączeniu do zespołu biblioteki naukowców z dziedziny filmoznawstwa. **Metoda** – W tekście przeważa metoda opisowa. Przedstawiony zostaje rozwój i ewolucja biblioteki FINA

od ośrodka, który nie tylko profesjonalnie udostępnia badaczom zbiory oferując także informację naukową, ale i inicjuje procesy badawcze nad bogatym, jedynym w swoim rodzaju archiwum filmowym posiadanym przez Instytucję. **Wnioski** – Biblioteka FINA staje przed szansą objęcia roli zbiorowego aktora społecznego w dziedzinie filmoznawstwa, co może tworzyć nową ścieżkę i kolejną zmianę paradygmatu biblioteki naukowej.

WPROWADZENIE

Biblioteka Filmoteki Narodowej – Instytutu Audiowizualnego w Warszawie jest dzisiaj szczególnym przykładem, jeśli chodzi o mechanizmy komunikowania się bibliotek naukowych z użytkownikami. Wpływa na to kilka okoliczności: po pierwsze, charakter posiadanego zbioru, unikatowego co do wielkości, oraz ukierunkowania, na który składają się sprofilowane tematycznie pod kątem filmowym książki i czasopisma, a przede wszystkim bogate zasoby dokumentów archiwalnych z tego zakresu.

Drugiej przyczyny upatrywać można w fakcie, że biblioteka jest częścią największej w Polsce wyspecjalizowanej instytucji, której organizatorem jest Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, posiadającej szerokie kompetencje w obszarze filmu, kultury filmowej oraz kinematografii, jak również realizującej rozmaite, określone ustawowo zadania z zakresu gromadzenia, archiwizacji oraz upowszechniania zasobów sztuki filmowej¹. W związku z tym, że sama instytucja jest ściśle wyspecjalizowana jako założyciel biblioteki, ma to odbicie w wąskim profilu zainteresowań tej jednostki. Sprzyja on wysokiej specjalizacji w procesie pozyskiwania i gromadzenia publikacji oraz w działalności dotyczącej informacji naukowej – w stopniu nieporównanie wyższym niż ma to miejsce na przykład w bibliotekach akademickich usytuowanych przy uczelniach, które prowadzą studia o profilu filmoznawczym.

Podane wyżej dwie przyczyny szczególnej sytuacji komunikacyjnej biblioteki FINA, składają się na trzecią: profil użytkowników tej biblioteki jest w dużej mierze określony, to znaczy że z biblioteki korzystają osoby, które zajmują się w rozmaity sposób pogłębionymi studiami nad filmem (studenci, dziennikarze, ale przede wszystkim badacze) i tworzą szeroko pojęte środowisko. Mechanizmy komunikowania zachodzą zatem niemal wyłącznie w obszarze wyspecjalizowanym, a ich uczestnicy tworzą oddzielną grupę, którą cechuje zainteresowanie określoną tematyką, co jest czynnikiem konsolidującym, ale także powoduje, że komunikacja ma charakter środowiskowy. Dookreślenie grupy użytkowników nie oznacza wszakże, iż jest to grupa zamknięta. Przeciwnie: biblioteka pozostaje otwarta także na odbiorców, którzy wykazują szeroko pojęte, choć nie-

¹ Por. Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o kinematografii.

profesjonalne, zainteresowanie filmem, jakkolwiek jest to społeczność silnie zróżnicowana i niewielka wśród ogółu użytkowników. Trzeba podkreślić, że działalność biblioteki FINA jest intencjonalnie nastawiona na grupę pierwszą, skupiającą badaczy i profesjonalistów². Z tego powodu w opracowaniu niniejszym zostaną opisane miejsce oraz rola tej jednostki w świecie badań naukowych³ z zakresu filmoznawstwa.

Zostanie podjęte zagadnienie funkcji biblioteki FINA, która rozporządzeniem ministerialnym z 28 lipca 2023 r. została wpisana na 34 miejsce na liście bibliotek naukowych⁴ i przeszła proces przemiany od fachowej biblioteki o profilu filmowym, której głównym zadaniem było gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie zbioru, a także pełnienie roli profesjonalnego informatorium naukowego posiadającego sprofilowane pod kątem filmowym bazy danych, w tym bibliograficzne – po bibliotekę naukową, wyznaczającą sobie ambitne, ale i trudne zadanie aktywnego pełnienia roli zbiorowego aktora społecznego⁵ w nowoczesnych badaniach filmoznawczych. Ponieważ chodzi o bibliotekę naukową pozaakademiczną, a jednocześnie posiadającą największe w Polsce zbiory biblioteczne i archiwalne z zakresu wiedzy o filmie, jednostka zyskuje pozycję szczególnego rodzaju jako centrum informacji naukowej filmoznawczej i mediodoznawczej, w którym swoje prace naukowe prowadzą badacze z różnych uczelni, ostatnio także angażujący się do współpracy przy projektach naukowych biblioteki FINA.

W STRONĘ BIBLIOTEKI NAUKOWEJ

Zmiana funkcji biblioteki nastąpiła w konsekwencji trzech okoliczności: po pierwsze, zwrotu archiwalnego w nauce (który w filmoznawstwie dokonał się po 2000 r.), po drugie, prowadzenia dotychczasowej aktywności naukowej, dzięki własnej wyspecjalizowanej kadrze pracowników (naukowców – filmoznawców, archiwistów i bibliotekarzy), i po trzecie – uzyskania statusu biblioteki naukowej w rozumieniu ustawy z 27

² Choć mamy także pełną świadomość zachodzących powszechnie zmian społecznych w zakresie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i wynikających z nich powinności biblioteki, które realizujemy jako element zadań statutowych FINA. Por. np. S. Cisek, *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych w społeczeństwie wiedzy*, https://www.researchgate.net/publication/259570218_Funkcje_i_role_bibliotek_naukowych_i_publicznych_w_spoleczenstwie_wiedzy [dostęp: 2.04.2024].

³ Mamy tu również na myśli uczestnictwo w procesie komunikacji naukowej. Por. M. Gwadera, *Kompetencje kluczowe w komunikacji naukowej*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2017, nr 3.

⁴ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 lipca 2023 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu i trybu zaliczania bibliotek do niektórych bibliotek naukowych oraz ustalenia ich wykazu, D.U. RP z dnia 16 sierpnia 2023, poz. 1620.

⁵ Pojęcie zbiorowego aktora społecznego odnosi się do organizacji i instytucji, natomiast pojęcie aktora społecznego – do osób. Por. B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 122.

czerwca 1997 r. o bibliotekach na mocy wspomnianego wyżej Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Biblioteka naukowa FINA zbiory własne oraz zbiory archiwum instytucji udostępnia czytelnikom w postaci tworzonych we własnym zakresie baz danych i bibliografii, a także prowadzi prace naukowe, przy czym naukę rozumie się tutaj jako zespół „działań zmierzających do powiększenia zasobu wiedzy przy wykorzystaniu metod naukowych” (Ciechanowski, 2020, s. 470). Realizowane są zatem nie tylko zadania podstawowe określone w ustawie o bibliotekach, ale także od wielu lat prowadzona jest działalność bibliograficzna, dokumentacyjna, popularyzacyjna oraz edukacyjna. Rozwijana jest i wzmacniana również funkcja naukowo-badawcza, co umożliwia specyfika samej instytucji gromadzącej zbiory. Z pozycji archiwum, którego biblioteka jest częścią, stosowane są wobec tego zasady zgodne z kryteriami naukowości przyjętymi nie tylko w bibliotekarstwie, ale w archiwistyce, gdzie „pracami naukowymi, w najściślejszym tego słowa znaczeniu, było publikowanie tekstów z zakresu archiwistyki i archiwoznawstwa, publikacja źródeł historycznych, działalność archiwum i archiwistów na polu organizacji miejscowego życia naukowego oraz indywidualne prace naukowe poszczególnych archiwistów” (Radtko, 1970, s. 116; Ciechanowski, 2020, s. 472). Dla biblioteki naukowej FINA – która rozpoznaje dobrze potrzeby środowiska naukowego, pozostając z nim w stałej komunikacji – priorytetem stają się krytyczne edycje źródeł historycznych dotyczących filmu oraz indywidualne prace naukowe poszczególnych pracowników, z których niektórzy mają także doświadczenia w organizacji i aktywnym uczestnictwie w ogólnopolskich konferencjach naukowych.

BIBLIOTEKA NAUKOWA FINA W ŚWIECIE BADAŃ FILMOZNAWCZYCH

Aby zrozumieć potrzeby środowiska naukowego, o których mowa wyżej, warto nakreślić krótki rys historyczny krajowych badań nad filmem.

Badania filmoznawcze przez lata prowadzone były w Polsce z wykorzystaniem analizy tekstu filmowego, często połączoną z nowoczesnymi (w danym okresie) teoriami, których zastosowanie na ogół miało służyć udowodnieniu, że filmoznawstwo jest dyscypliną naukową. Zabiegi te jednak nieraz prowadziły na intelektualne manowce i można dzisiaj stwierdzić, że nie wytrzymały próby czasu. Archiwa zazwyczaj pozostawały poza sferą zainteresowania badaczy filmu jako obszar mało ciekawy, nieatrakcyjny, budzący skojarzenia, które nie pasowały do nowoczesnego wizerunku tej dziedziny twórczości. Stale rozwijane przez twórców filmowych możliwości języka filmowego, którym towarzyszyło aktywne

uczestnictwo w dyskusjach na tematy bieżące, odsuwały archiwa z pola uwagi badaczy, którzy nie żywili do nich szczególnego szacunku.

Sytuacja zmieniła się z chwilą, kiedy w szeroko pojętej humanistyce dostrzeżono znaczenie i potencjał archiwów, które okazały się zasobem nieodzownym dla prowadzenia pogłębionych badań o istotnym oraz trwałym znaczeniu dla nauki. Tę zmianę określono jako zwrot archiwalny, któremu podwaliny stworzył wykład Jacquesa Derridy wygłoszony w 1994 r. (Derrida, 1995). W ramach zwrotu archiwalnego postępowanie badawcze uwzględnia zarówno materialność samego archiwum oraz zgromadzonych w nim artefaktów, jak i metodologię źródłoznawczą pracy z dokumentami czy innymi zasobami. W refleksji filmoznawczej tendencja ta przybrała nazwę Nowej Historii Filmu (*nouvelle histoire*), skoncentrowanej „na rewizji tradycyjnej metodologii historii filmu, poszukiwaniu efektywniejszych procedur badawczych oraz na źródłowych badaniach dziejów kinematografii i sztuki filmowej prowadzących do ich nowego odczytania i reinterpretacji dotychczasowego obrazu historii filmu” (Hendrykowski, 1994, s. 196; Zwierzchowski, Kornacki, 2014). Dla Filmoteki jako depozytariusza archiwów filmowych zwrot ten miał kolosalne znaczenie w ogóle, a biblioteka, gdzie udostępniane są zbiory, w sposób naturalny zaczęła aspirować do zajęcia pozycji zbiorowego aktora społecznego o kluczowej roli w zakresie badań filmoznawczych.

Kto zresztą wie, czy zwrot archiwalny nie miał wagi szczególnie znaczącej właśnie dla filmu. Przecież to film najlepiej, bo wizualnie, oddaje nasze dzieje, naszą tożsamość, tradycję, ale także współczesność, a biblioteka FINA, w której udostępnia się archiwa związane z filmem, stała w centrum zainteresowania jako szczególnie ciekawy przypadek konsekwencji zwrotu archiwalnego. Jego podstawą jest łączenie pracy nad zasobem archiwalnym i zbiorem bibliotecznym, przy jednoczesnym głębokim zrozumieniu istniejących między nimi różnic w zakresie opracowania i udostępniania. O ile w przypadku archiwum z różnych powodów dostęp nie może być całkowicie otwarty, o tyle otwartość pozostaje naczelną zasadą działalności biblioteki. Sprzeczności te godzone są ze zrozumieniem odrębności tych porządków, ale także społecznej potrzeby ich symbiozy, niezbędnej do całościowego poznania procesów historycznofilmowych – możliwe pole porozumienia buduje tutaj właśnie funkcja naukowa (Chorańczewski, 2019).

Jednocześnie powszechne procesy związane z budowaniem demokratycznego społeczeństwa informacyjnego skłaniają archiwa do zmiany sposobu myślenia, co zachodzi także w archiwum FINA, które zdynamizowało procesy opracowywania zasobu, rosnącego lawinowo po likwidacji instytucji filmowych w okresie transformacji ustrojowej 1989 r. Obecnie instytucja poddaje cyfryzacji i udostępnia w sieci część swojego zasobu, co stanowi wyraz zrozumienia aktualnych potrzeb społecznych i nauko-

wych. Również biblioteka naukowa FINA włączyła się aktywnie w realizację tego postulatu angażując się w projekty naukowe, których bazą jest zasób archiwalny instytucji. Trzeba przy tym zaznaczyć, iż podjęcie tych zadań nie ma charakteru rewolucyjnego i odbywa się z zachowaniem równowagi pomiędzy wcześniejszym charakterem działalności biblioteki a innowacjami, jakie aktualnie rozwija pod wpływem społecznej potrzeby.

Zanim określona zostanie dokładna trajektoria przemiany funkcji biblioteki, która w istocie również oznacza awans tej jednostki polegający na wykorzystaniu potencjału fachowej wiedzy, ale także (a może przede wszystkim) zasobów archiwalnych oraz unikatowych katalogów, do aktywnego włączenia się do obiegu naukowego ze świadomością znajdowania się w pozycji wyjątkowej ze względu na wyżej opisane czynniki, warto przedstawić jej zasoby. Żadna inna jednostka badawcza w Polsce, zajmująca się badaniami nad filmem, nie zgromadziła bowiem tak bogatego zbioru publikacji, nie wspominając o bogactwie samego archiwum.

WIEDZA I ZASOBY W BIBLIOTECE FINA

Według definicji zawartej w „Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach”, biblioteka naukowa jest takim rodzajem biblioteki, który służy potrzebom nauki i kształcenia poprzez zapewnianie dostępu do zbioru bibliotecznego oraz do zasobów informacyjnych niezbędnych do prowadzenia prac naukowo-badawczych, ale także prowadzi samodzielną działalność naukowo-badawczą w zakresie bibliotekoznawstwa, pokrewnym lub innych dziedzin nauki, które obsługuje.

Oprócz typowych dla działalności bibliotek naukowych prac, jak opracowanie rzeczowe zbiorów, tworzenie bibliografii czy katalogów biblioteczných, wyróżniającymi bibliotekę FINA – z powodu specyfiki zbiorów archiwalnych, jakie gromadzi instytucja – są prace źródłoznawcze na dokumentach oraz studia historyczne. Uwaga skupiona jest szczególnie na dokumentach najważniejszych dla historii polskiej kinematografii, które poddawane są fachowemu, krytycznemu opracowaniu oraz publikowane w całości.

Biblioteka powstała w 1955 r. jako istotna część Centralnego Archiwum Filmowego (późniejszej Filmoteki Narodowej, a obecnie Filmoteki Narodowej – Instytutu Audiowizualnego) w odpowiedzi na wielokrotnie zgłaszane i podnoszone przez środowisko osób związanych z filmem, zapotrzebowanie na fachową bibliotekę o profilu filmowym. W ciągu niemal 70 lat działalności biblioteki, gromadzone, starannie wyszukiwane i opracowywane były materiały biblioteczne, które złożyły się z jednej strony, na unikatowy zasób – jedyny w zakresie wiedzy o filmie na skalę krajową, a jednocześnie zbudowały bardzo znaczący potencjał badawczy.

Zbiór biblioteki dotyczy filmu i mediów audiowizualnych. Książki gromadzone są od 1955 r. i obecnie jest to ponad 30 tys. pozycji, w tym niemal wszystkie o tym profilu wydane w Polsce. Natomiast zbiór czasopism polskich i zagranicznych liczy ponad 800 tytułów (niekiedy są to krótkie edycje). Istotną i unikatową część zbioru stanowią wycinki prasowe dotyczące polskiego i zagranicznego kina, zbierane od 1955 do 2007 r. Jest to kolekcja dotycząca zarówno ludzi, tytułów filmowych, jak i zagadnień oraz tematów czy instytucji związanych z filmem. Całość zbioru wycinków zajmuje ok. 217 m.b. W zasobach biblioteki znajduje się także rzadki zbiór druków festiwalowych, polskich oraz zagranicznych, liczący ponad 2500 katalogów.

Biblioteka od lat gromadzi także zbiory specjalne określane instytucjonalnie mianem archiwaliów. W jego skład wchodzi wydzielone zespoły materiałów, które są kupowane lub przekazywane najczęściej przez osoby prywatne. Chodzi o dokumenty, fotografie, zapiski prywatne, korespondencje, nagrody, druki, czasopisma i wycinki, zawierające odniesienia do właściciela danego zbioru. W zbiorze archiwaliów znajdują się też wybrane materiały dotyczące dokumentacji wydarzeń z historii polskiej kinematografii, np. kolaudacje filmów czy protokoły posiedzeń Komisji Ocen Scenariuszy. Zbiór archiwaliów liczy ok. 560 zespołów archiwalnych.

W bibliotece jest także udostępniana dokumentacja związana z polską kinematografią, określana jako materiały okołowilmowe. Należą do nich szeroko rozumiane materiały literackie, wśród których znajdują się różne rodzaje tekstów, takie jak scenariusze (w tym także liczne niezrealizowane), scenopisy, nowele filmowe, konspekty filmowe, listy montażowe, listy dialogowe. Zbiór ten obejmuje ok. 33 tys. pozycji.

Kolejny rodzaj materiałów okołowilmowych stanowi papierowa dokumentacja projektów scenografii i kostiumów, która liczy ok. 4500 pozycji inwentarzowych. Sporą część zajmują w tym zbiorze materiały dokumentacyjne, które wykraczają poza użytkowy projekt i same ze względu na artystyczny kształt mają cechy dzieła. Są to np. projekty scenografii w postaci oryginalnych rysunków i szkiców autorstwa wybitnych artystów.

Inny jeszcze zbiór materiałów okołowilmowych udostępniany w czytelni biblioteki FINA to dokumentacja muzyczna, czyli partytury i głosy orkiestrowe, które zostały przygotowane dla konkretnego tytułu filmowego. Duży zbiór stanowią także programy i foldery filmowe wydawane w związku z promocją danego tytułu. Znaczącą część zbiorów archiwalnych stanowią teczki produkcyjne przekazane w wyniku likwidacji po 1989 r. podmiotów produkujących filmy: studiów i wytwórni filmowych.

Materiały okołowilmowe wyróżnia z pozostałej dokumentacji ich autorski charakter – stanowią zapisy składowych części dzieła filmowego w formie papierowej. Wiele z tych materiałów funkcjonuje na prawach rękopisów (dotyczy to materiałów literackich, partytur oraz projektów

scenografii i kostiumów). W szczególności te materiały z okresu PRL-u, które powstawały często tylko w jednym egzemplarzu i są dzisiaj materiałami unikatowymi – stanowią niepowtarzalny dokument archiwalny (Wyżyński, 2022).

Zbiór dokumentacji okołofilmowej w Filmotece był przez lata gromadzony na podstawie kolejnych ustaw. Obecnie tę kwestię reguluje „Ustawa o kinematografii” z dnia 30 czerwca 2005 r., która w rozdziale 4 art. 28 wyznacza Filmotekę Narodową (przekształconą w FINA w 2017 r.) do gromadzenia dokumentacji związanej z produkcją filmów.

Zbiory te, jedyne w swoim rodzaju i unikatowe na skalę krajową, stanowią rezultat przemyślanej polityki kolekcji, dlatego są przedmiotem specjalistycznych opracowań archiwistycznych wewnątrz instytucji, ale znajdują się także w obszarze zainteresowania badaczy zewnętrznych, reprezentujących różne dziedziny nauki.

Istotnym elementem działalności informacyjnej i usług informacyjnych biblioteki są różnego rodzaju bazy danych, zarówno własne, jak zewnętrzne, do których posiadamy licencjonowany dostęp. Najważniejszą bazą pozostaje Centralny Katalog FINA (CK), zawierający zarówno dane filmograficzne, jak i te dotyczące zbiorów okołofilmowych. Baza zawiera setki tysięcy rekordów odpowiadających zasobom archiwalnym instytucji, odnoszących się do filmów, zbiorów okołofilmowych i dokumentów. Baza daje także możliwość oglądania przypiętych skanów zdigitalizowanych materiałów z naszych zasobów. Można z niej korzystać w bibliotece.

Osobny katalog stanowią zbiory biblioteczne z wyspecjalizowanymi hasłami przedmiotowymi w zakresie filmu. W trakcie prac koncepcyjnych znajduje się projekt połączenia CK z katalogiem bibliotecznym. W przyszłości planowane jest połączenie tych dwóch baz wiedzy poprzez wspólne linki dotyczące haseł przedmiotowych, tytułów i nazwisk.

Ze względu na ściśle profilowanie tematyczne zbiorów bibliotecznych, o którym mowa była wyżej, katalog biblioteczny jest dostępny online i stanowi całościową bazę danych o zbiorach biblioteki od 1955 r., a jednocześnie o wszystkich wydawnictwach książkowych dotyczących tematyki filmowej, wydanych w Polsce.

Specyfika tego katalogu polega na szczegółowym opracowaniu haseł przedmiotowych w obszarze kinematografii. Są to hasła osobowe, tytułów filmów, instytucji, geograficzne, przedmiotowe. Praktykowane jest także rozpisywanie książek zbiorowych na rekordy analityczne. Wszystko to daje osobom poszukującym pogłębionej informacji naukowej, możliwość dotarcia do informacji i tekstów najlepiej dopasowanych do konkretnego pytania badawczego.

Jeśli chodzi o bazy zewnętrzne, wymienić należy unikalną bazę bibliograficzną Międzynarodowej Federacji Archiwów Filmowych FIAF o nazwie FIAF International Index to Film Periodicals (Międzynarodowy In-

deks Czasopism Filmowych FIAF), przy której powstawaniu biblioteka FINA ma także swój aktywny udział poprzez indeksowanie polskich czasopism filmowych. Baza ta umożliwia badanie międzynarodowego obiegu filmu, to jest zagranicznej recepcji danych tytułów, wywiadów z ludźmi kina – na podstawie specjalistycznej prasy filmowej z całego świata. Na bazę składają się rekordy bibliograficzne odnoszące się do ponad 100 tytułów specjalistycznych czasopism filmowych.

W 2021 r. została podjęta współpraca z katalogiem centralnym NUKAT, w zbiorach biblioteka posiada także liczne zagraniczne bazy danych filmograficznych i bibliograficznych na temat filmu na płytach CD. Wszystkie te bazy zewnętrzne dostępne są na miejscu w czytelnii.

Na przestrzeni lat została także przygotowana unikatowa bibliografia zawartości czasopism przedwojennych dotyczących szeroko rozumianej kinematografii – dotyczy ona zarówno tytułów filmów, jak i osób.

BIBLIOTEKA JAKO ZBIOROWY AKTOR SPOŁECZNY W DZIEDZINIE FILMOZNAWSTWA?

W tytule tekstu zawarte jest odwołanie do pojęcia zbiorowego aktora społecznego w kontekście funkcji biblioteki FINA. Zgodnie z przyjętą tutaj definicją, zbiorowym aktorem społecznym jest instytucja, wchodząca z innymi podmiotami w interakcje, odgrywająca w danej sytuacji społecznej określoną rolę i oddziałująca na innych (Szacka, 2003). Czy biblioteka naukowa FINA może skutecznie podjąć się realizacji takiej misji?

Niewątpliwie zaobserwować można proces polegający na rosnącej stopniowo przez kolejne lata funkcjonowania, aktywności biblioteki w zakresie funkcji edukacyjnej i naukowej. Początkowo (do lat 80. XX w.) była to przecież biblioteka fachowa, w dużej mierze zakładowa, co odzwierciedlała jej ówczesna oficjalna nazwa „biblioteka filmograficzna”. Chodziło zarówno o rozwijanie kompetencji pracowników samej instytucji w zakresie katalogowania zbiorów filmowych, jak i o budowanie centrum wiedzy filmograficznej dla innych osób, na przykład dziennikarzy, krytyków filmowych, którzy doskonalili swój warsztat w zakresie wiedzy o filmie.

Od kiedy w Polsce zaczęło intensywnie rozwijać się filmoznawstwo (lata 90. XX w.), rola biblioteki poszerzyła się o służeńie wiedzą merytoryczną (doradztwo i konsultacje dla autorów prac filmoznawczych czy medioznawczych w zakresie zasobu archiwalnego i bibliografii), a nierzadko także inspirowanie badań na podstawie wiedzy o posiadanych zasobach.

Po roku 2000 zwrot archiwalny stał się faktem również dla filmoznawstwa. Przyniósł zainteresowanie archiwami, ich dowartościowanie naukowe oraz rozszerzenie ich rozumienia, od materialnego zbioru, gromadzonego i udostępnianego, po metaforę kategorii pamięci: w której chodzi

o to, kto i w jaki sposób posiada dostęp do zasobów archiwum, a także (w konsekwencji) o władzę nad zbiorową pamięcią (Kurz, 2011).

W związku z posiadanym unikatowym zasobem, pojawiła się także potrzeba ponownego poszerzenia roli biblioteki w zakresie: źródłoznawstwa, inspiracji, doradztwa, a ostatnio również bezpośredniego wpływu na kierunki badań. Jest to wynikiem przemian także i w samej nauce. Już nie tylko filmograficzne, nie tylko interpretacyjne, filmoznawstwo – zgodnie z wytycznymi Nowej Historii Kina – profesjonalizuje się w kierunku także archiwalnym, z dominującą rolą wiedzy źródłoznawczej i historycznej.

Odwołując się do definicji funkcji naukowej, wśród zadań pełnionych przez archiwa na rzecz nauki należy wymienić: „informowanie środowisk naukowych o zawartości i wartości archiwaliów, publikowanie i w ogóle powielanie i rozpowszechnianie tekstów źródłowych, prowadzenie badań naukowych na podstawie własnego zasobu i rozpowszechnianie ich wyników w formie publikacji lub konferencji” (Rosa, 2012, s. 37). Zadania te biblioteka jako jednostka, ale i jako część instytucji, podjęła, realizuje i rozwija. Pracownicy biblioteki dysponują fachową wiedzą nie tylko o zbiorze, ale także merytoryczną – filmoznawczą. Mają z jednej strony, ogłęd na całość powstających w tej dziedzinie publikacji, z drugiej – na zbiór dokumentacji, co daje im możliwość wskazania najciekawszych naukowo obszarów do badań. Ta sytuacja – wiedza o tym, co zostało opublikowane, ale też trendy, kierunki, tendencje w nauce, z drugiej strony, dobra orientacja w zasobie archiwalnym, pozwala rozpoznawać perspektywy rozwojowe filmoznawstwa jako dyscypliny naukowej. Na podstawie bibliotecznych zbiorów dokumentów archiwalnych, czasopism, wycinków prasowych, książek oraz szeroko rozumianej informacji bibliograficzną powstała znacząca liczba prac autorstwa badaczy z wielu ośrodków naukowych. Jakość oraz ilość udzielonej pomocy fachowej znajduje wyraz w podziękowaniach dla biblioteki i jej pracowników, zawartych w publikacjach szeregu badaczy, nie tylko polskich.

Warto może pokusić się tutaj o refleksję ogólniejszą: wśród wielu konsekwencji zwrotu archiwalnego można z pewnością wymienić i tę, która odnosi się do zmiany postaw samych naukowców zajmujących się filmem, a i do zmiany w działalności instytucji będących w posiadaniu zbiorów bibliotecznych i archiwalnych. W dążeniu do bezpośredniego docierania do wartościowych źródeł, z ciekawości badawczej i potrzeby poszukiwania nowych metod nauczania, które wzbogacałyby przekazywaną w akademii teorię – naukowcy wiążą się z bibliotekami i archiwami także zawodowo, a instytucje te są coraz bardziej otwarte na taką współpracę. Stwarza to wartościową sytuację, w której zawiązuje się kooperacja bibliotekarza, archiwisty i badacza, co w konsekwencji podnosi poziom opracowania zbiorów i ich udostępniania, a synergia kompetencji tworzy wysoką ja-

kość. Samej bibliotece daje to z kolei pozycję wyjątkowo korzystną w tak ukształtowanym po zwrocie archiwalnym świecie nauki.

Zwrot archiwalny prowokuje także do ponownego zagłębienia się w przeszłość i zbadanie materiałów, które albo w ogóle nie znajdowały się w obszarze zainteresowania filmoznawców, albo z różnych powodów były badane pobieżnie. Mając świadomość wszystkich powyższych przesłanek, biblioteka naukowa FINA robi kolejny krok i rozpoczyna samodzielne badania archiwalne stając się zbiorowym aktorem społecznym biorącym udział w naukowym obiegu akademickim i proponując nowe ujęcia historii polskiego filmu poprzez zainicjowanie cyklu wydawniczego „Zjazdy i Narady Filmowe w PRL”. Pojęcie zbiorowego aktora społecznego rozumiane jest tutaj jako inspiracja badań, ale również ich aktywne prowadzenie.

AKTYWNOŚĆ NAUKOWA BIBLIOTEKI – REZULTATY

Podjęta została inicjatywa edycji krytycznej źródeł dotyczących historii polskiej kinematografii, a w szczególności krajowych narad i konferencji, które skupiały środowisko twórców związanych z filmem i miały kluczowe znaczenie dla kierunków jego rozwoju. Ujęta z tej perspektywy historia polskiej kinematografii wnosi przede wszystkim wiedzę – do tej pory nieznaną – a także metodologię postępowania z dokumentami historii najnowszej. Rozwija też świadomość ich znaczenia dla każdego aspektu rozwoju polskiego kina: od kwestii politycznych, poprzez społeczne, a nawet prywatne, odnoszące się do losów poszczególnych twórców.

W historii powojennej polskiego kina jednym z ważniejszych wydarzeń był Zjazd Filmowy w Wiśle w 1949 r., proklamujący socrealizm i mający ogromne konsekwencje dla środowiska twórców filmowych. Na Zjazd ten wielokrotnie powoływano się w pracach filmoznawczych, ale jak dotąd nie był znany jego dokładny przebieg. Biblioteka FINA wyszła z inicjatywą wydania pełnego tekstu stenogramu tego zjazdu z opracowaniem krytycznym, jako że w swoich archiwach posiada ów dokument.

Rezultatem tej inicjatywy jest książka wydana w 2024 r. nakładem FINA *Zjazd Filmowy w Wiśle 1949r. Źródła, komentarze, opracowania*, stanowiąca w założeniu pierwszy tom wspomnianego wyżej cyklu.

Praca nad stenogramem Zjazdu Filmowego w Wiśle pozwoliła opracować metodologię postępowania z tekstem źródłowym z zakresu historii filmu, gdzie dominuje język mówiony zapisany w stenogramie, który z definicji powinien być wiernym chronologicznym oddaniem na papierze wszystkiego, co słychać w czasie obrad. Lektura dokumentu potwierdza to założenie: jest to bezpośredni zapis przebiegu Zjazdu, ale zawiera on także elementy mowy żywej, nieułożonej, ze wszystkimi niedoskonałościami języka mówionego. Daje się w nim także odczytać socrealistycz-

na nowomowa, ukształtowana przez PZPR. Stanowiło to wyzwanie dla opracowania tego tekstu, ale także dało asumpt do stworzenia zasad postępowania badawczego z tego rodzaju materiałami. To także uważać należy za przyczynek dla poszerzenia funkcji naukowej Biblioteki.

Środowisku naukowemu tym samym zaproponowany został jeden z ważniejszych dokumentów z historii filmu, który ma potencjał do dalszych badań, nie tylko filmoznawczych, ale też historycznych, socjologicznych, językoznawczych, kulturowych czy politycznych. Tą publikacją uruchomione zostaną zapewne inne badania, co stanowi o potencjale w zakresie odgrywania inicjującej roli w nauce, a także w zakresie wpływu na środowisko badaczy. Obecnie powstaje drugi tom serii, obejmujący narady z lat 1950-1955.

PODSUMOWANIE

O ile biblioteką naukową jest każda biblioteka akademicka⁶, o tyle uznanie za ośrodek naukowy biblioteki innej niż uczelniana, stanowi interesujący przedmiot namysłu w kontekście roli zbiorowego aktora społecznego. Przecież tzw. innych bibliotek naukowych (poza tymi, których organizatorami są: PAN, szkoły wyższe oraz jednostki badawczo-rozwojowe) wpisanych na ministerialny wykaz jest w Polsce mało (niewiele ponad 30). Z jednej strony, bogactwo i unikatowość zbioru, jak również prowadzone działania, otwierają obiecujące perspektywy w zakresie nabycia i rozwijania nowej funkcji, z drugiej – ambitnym wyzwaniem pozostaje z pewnością zapewnienie i utrzymanie odpowiednio wysokich standardów merytorycznych w prowadzeniu działalności naukowej, a także poszerzenie możliwości informacji naukowej poprzez cyfryzację zasobów (Januszko-Szakiel, 2012).

Warto również, *last but not least*, zwrócić uwagę na środowiskową pozycję biblioteki FINA, która oczywiście tworzyła się przez wiele lat, ale w obecnych uwarunkowaniach jest szczególna: przyjęcie statusu naukowego, częsta i intensywna komunikacja między merytorycznymi pracownikami biblioteki a użytkownikami (badaczami), która – trzeba to podkreślić – była od dawna swego rodzaju zwyczajem i tradycją tego miejsca, m.in. jako element procesu rozpoznawania ich potrzeb (Głowacka, 2015), powoduje, że tworzą się warunki do wymiany myśli, informacji, inspiracji – korzystne dla obu stron.

⁶ Trzeba podkreślić, że biblioteki uczelniane również przechodzą proces zmiany paradygmatu działania, ich działalność wiąże się wszakże z istotą działalności uczelni prowadzącej i skupia się na realizacji różnorodnych potrzeb i nieustannego poszerzania zakresu usług dla macierzystej jednostki. Por. M. Kuczkowska, *Zmiana paradygmatu działania współczesnej biblioteki naukowej w wybranych obszarach informacji i komunikacji naukowej w świetle badania ankietowego*, „Przegląd Biblioteczny” 2024, z. 1.

Działania biblioteki wynikają ze świadomości pożytku także i z tej wiedzy naukowców, która ma źródło w ich środowiskowych (filmoznawczych i filmowych) kontaktach. Okoliczność ta sprzyja temu, że budując swój zbiór, biblioteka dba o jego jednolitość i ciągłość, aktualność i wysoką jakość merytoryczną oraz o jego znaczenie dla nowoczesnych badań naukowych. W tym upatrywać można również wartości naddanej (Wojciechowski, 2006) biblioteki FINA, którą ma bardzo duże szanse funkcjonowania jako zbiorowy aktor społeczny w badaniach filmoznawczych. Biblioteka widzi swoją rolę przede wszystkim we wzajemnych, obustronnych i równoprawnych interakcjach ze środowiskiem filmoznawczym w zakresie prowadzenia prac naukowych, ale także w aktywnym konstruowaniu koncepcji nowej historii polskiego kina, mającej szanse dać ugruntowane podstawy do dalszych badań opartych na źródłach archiwalnych. Ta koncepcja jest zakorzeniona w zwrocie archiwalnym także i w szerszym sensie, odnoszącym się do kwestii szeroko pojętej pamięci (Wichrowska, 2021) oraz stawiającym pytania o możliwe formy poznania przeszłości, o reguły jej rekonstruowania, o szanse i zagrożenia w zakresie wyjaśniania mechanizmów rządzących historią polskiej kinematografii.

Opisany proces, jakkolwiek frapujący, stanowi także wyzwanie łączące się z trudnościami i ryzykiem, towarzyszącym każdym ambitnym pionierskim działaniom. Warto go jednakże poddać refleksji jako ciekawy casus kształtowania się nowej funkcji biblioteki, która podjęła wyzwanie odnalezienia się w nowej formule i w nowej, bardzo wymagającej roli. Motywację może stanowić, obrazowo opisany przez Carolyn Steedman, stosunek badaczy do archiwów, określony jako „gorączka”: „badacz ma świadomość nieskończonej liczby zarchiwizowanych rzeczy, a to, co wywołuje uczucie gorączki, to przeświadczenie, że nigdy nie skończy swojej pracy, że zawsze coś zostanie” (Steedman, 2002, s. 195).

BIBLIOGRAFIA

- Chorażyczewski, W. (2019), O zbliżeniu bibliotek i archiwów w związku z pełnieniem przez nie funkcji naukowej. W P.A. Czyż, D. Magier (red.), *Oblicza archiwów i współczesne wyzwania archiwistyki. Studia archiwistyczne*, (21-42). Uniwersytet Przyrodniczo Humanistyczny w Siedlcach.
- Ciechanowski, H. (2020). Funkcja naukowa archiwów – próba definicji i systematyzacji, *Archeion* 2020, t. 121, 466-477.
- Cisek, S. (2005), *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych w społeczeństwie wiedzy*, https://www.researchgate.net/publication/259570218_Funkcje_i_rola_bibliotek_naukowych_i_publicznych_w_spoleczenstwie_wiedzy.
- Derrida, J. (1995), *Mal d'Archive: Une Impression Freudienne*. Éditions Galilée.
- Giza, B., Wyżyński, A. (2024). *Zjazd Filmowy w Wiśle 1949r. Źródła, komentarze, opracowania*. Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny.

- Głowacka, E. (2015). *Kultura oceny w bibliotekach. Obszary, modele i metody badań jakości zasobów oraz usług biblioteczno-informacyjnych*. Wydaw. Naukowe UMK.
- Gwadera, M. (2017). Kompetencje kluczowe w komunikacji naukowej, *Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media*, 3, 7-32.
- Hendrykowski, M. (1994). *Słownik terminów filmowych*. Ars Nova.
- Januszko-Szakiel, A. (2012). *Tradycja i nowoczesność w bibliotece naukowej XXI wieku*. Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne.
- Kuczowska M. (2024), Zmiana paradygmatu działania współczesnej biblioteki naukowej w wybranych obszarach informacji i komunikacji naukowej w świetle badania ankietowego, *Przegląd Biblioteczny*, 1, 26-43.
- Kurz, I. (2011). Powrót do archiwów, *Kultura współczesna*, 4, 5-11.
- Radtke, I. (1970). Życie naukowe w Archiwum Państwowym w Poznaniu w latach 1869-1969, *Archeion*, t. 54, 115-133.
- Rosa, A. (2012). *Funkcja edukacyjna archiwów*. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 lipca 2023 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu i trybu zaliczania bibliotek do niektórych bibliotek naukowych oraz ustalenia ich wykazu, Dz.U. RP z dnia 16 sierpnia 2023, poz. 1620. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20230001620/O/D20231620.pdf>.
- Steedman, C. (2002). *Dust. The Archive and Cultural History*. Rutgers University Press.
- Szacka, B. (2003). *Wprowadzenie do socjologii*. Oficyna Naukowa.
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970850539>.
- Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o kinematografii. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20051321111>.
- Wichrowska, E. (2021). Badacz w archiwum i archiwum badacza, *Pamiętnik Literacki*, 2, 289-299.
- Wojciechowski, J. (2006). *Biblioteczna wartość naddana*. Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wyżyński, A. (2022). Dokumentacja archiwalna w zasobach FINA – typologia zbiorów, próba charakterystyki, potencjał badawczy. W B. Giza, B. Gierszewska, M. Bator (red.), *Konteksty źródłowe w badaniach filmoznawczych*, (s. 91-115). Wydaw. Naukowe „Scholar”, Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny.
- Zwierzchowski, P.; Kornacki, K. (2014). Metodologiczne problemy badania kina PRL-u, *Kwartalnik Filmowy*, 85, 28-39.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 4 grudnia 2024 r.

BARBARA GŁĘBICKA-GIZA

Institute of Social Communication and Media Sciences

Maria Curie-Skłodowska University

Research Library of the National Film Archive and Audiovisual Institute

e-mail: barbara.giza@fina.gov.pl

ORCID 0000-0002-2207-0662

ADAM WYŻYŃSKI

Research Library of the National Film Archive and Audiovisual Institute

e-mail: adam.wyzynski@fina.gov.pl

ORCID 0009-0002-5209-5374

THE LIBRARY OF THE NATIONAL FILM ARCHIVE – AUDIO-VISUAL INSTITUTE AS A COLLECTIVE SOCIAL ACTOR IN THE DEVELOPMENT OF FILM STUDIES BASED ON SOURCES? SOME REFLECTIONS ON GRANTING THE LIBRARY A STATUS OF RESEARCH LIBRARY

KEYWORDS: Film archive. Research library. Film. Scholarly communication. Source studies.

ABSTRACT: Thesis/Objective – In August 2023, the Library of the National Film Archive – Audiovisual Institute (FINA) in Warsaw was granted the status of a scientific library under statutory law. This article explores the potential of the FINA Library as a research center focused on source-based studies in the field of film and media. The archival breakthrough in film studies has led to an increased focus on various historical documentary sources, creating an opportunity for the FINA Library to become a full-fledged participant in scholarly communication and a leader in source-oriented film research. The library holds largest Polish collection of film-related library materials and references. FINA itself is the only film archive in Poland. This dual role as both a library and an archive offers optimal conditions for in-depth film studies that bring benefits both to external researchers and the staff of the institution. In response to these developments, the FINA Library is undergoing a paradigm shift, engaging in independent research activities, which became possible in part with the inclusion of film studies scholars in its team. **Method** – The authors primarily use a descriptive method. They outline the development and evolution of the FINA Library, which has transitioned from a center focused solely on professional access to collections and scholarly information to an institution actively initiating research on its unique and extensive film archive. **Conclusions** – The FINA Library has an opportunity to emerge as a collective social actor in the field of film studies, paving the way for a new research trajectory and marking yet another paradigm shift as regards the role of research libraries.